

בס"ד

שיעור הגר"א עוזר שליט"א ראש ישיבת אתרי

המתקיים בבית הכנסת "מאור ישראל", בראנד 18, הר נוף

בענין:

ט' באב

- תקסג -

נמסר בש"ק חזון פ' דברים ה'תשע"ח

בש"ק פ' ואתחנן יחל השיעור אי"ה בשעה 17:35 אחה"צ

מנחה בשעה 17:15. השיעור יהיה בענין:

מצוות תפילין

לעילוי נשמת ר' שלמה ב"ר בן ציון זצ"ל ור' שמואל יצחק ב"ר דוד זצ"ל

בברכת שבת שלום

המארגנים

שיעור הגר"א עוזר שליט"א - תקסג - נמסר בשבת חזון ערב ט"ב נדחה, ה'תשע"ח

בגדרי אבלות על המת ואבלות דתשעה באב

מחייב בכפיית המטה כאבל, ולחכמים אינו כאבל אלא כאונן שמתו מוטל לפניו הלכך פטור מכפיית המטה. וציין הגרי"ז לבאור הגר"א (באו"ח תקנב) שהביא כן מתרומת הדשן, שסעודה המפסקת יש בה דין אנינות שעל כן אינו אוכל בשר ולא שותה יין [כאונן, ולא כאבל], וכלשנא דגמרא (תענית ל). כך היה מנהגו של רבי יהודה ברבי אילעאי ערב תשעה באב, מביאין לו פת חריבה במלח ויושב בין תנור לכיריים ואוכל ושותה עליה קיתון של מים ודומה כמי שמתו מוטל לפניו - הרי שבסעודה מפסקת הוא כקודם קבורה. ומטעם זה כתב התה"ד שאין איסור נעילת הסנדל בשעת סעודה המפסקת, שאין בה דין אבלות אלא אנינות. ואולם בתשעה באב לדעת הכל דין אבלות עליו כמבואר בברייתא (שם) שכל מצות הנוהגות באבל נוהגות בט' באב [אלא דאנן לא נהיגינן כלל בכפיית המטה באבלות כמוש"כ התוס']. ואם כן נראה ששתי מחלוקות התנאים האמורות, רחיצה וכפיית המטה בשעת סעודה מפסקת - חד המה; האם בסעודה המפסקת חל דין אנינות או דין אבלות, והואיל והלכה כחכמים דפליגי על רבי יהודה ופוטרים מכפיית המטה, הרי דדין 'אונן' לו לגמרי ולא דין 'אבל' - לכך נקט הרי"ף כר' ישמעאל בר' יוסי שמותר באותה שעה ברחיצה. ואילו חכמים האוסרים ברחיצה - בשיטת ר' יהודה אזלי האוסר בכפיית המטה, ואין הלכה כדבריו.

אלא דהרמב"ן אזיל לשיטתו בהשיגו על הרי"ף, שהרי הוא נוקט שגם מי שמתו מוטל לפניו חלים עליו דיני אבלות ואסור ברחיצה, וא"כ ודאי אין טעמו של ר' ישמעאל בר' יוסי שהתיר רחיצה משום שהוא כאונן, שהרי גם אונן אסור, וע"כ שהיא מחלוקת אחרת ואינה שייכת לפלוגתת חכמים ור' יהודה בדין כפיית המטה בסעודה מפסקת - על כן שפיר הקשה שהיה לנו לפסוק כדעת הרבים האוסרים רחיצה.

והרמב"ם השמיט איסור רחיצה בסעודה המפסקת, משום דאזיל לשיטתו שאין לאונן דיני אבלות להאסר ברחיצה וכו', וא"כ שפיר יש לפרש שיסוד שתי הפלוגות לענין רחיצה ולענין כפיית המטה אחד הוא, ופסק כחכמים הפוטרים מכפיית המטה וממילא משמע שהלכה כר' ישמעאל בר' יוסי להתיר רחיצה, שהרי באנינות אין איסור רחיצה לשיטתיה. והוכיח הגרי"ז שגם דעת הרי"ף כהרמב"ם בזה, שאין חלים דיני אבלות קודם סתימת הגולל, וממילא מובן מה שהשמיט איסור רחיצה בסעודה המפסקת, שדין 'אנינות' יש באותה שעה, ואין שם דין 'אבלות'.

א אמנם אף לר' יהודה יש לו גם כן דין אונן לחומרא, שהרי נאסר בבשר ויין. והרי על רבי יהודה עצמו אמרו (בתענית שם) שדומה כמי שמתו מוטל לפניו, ומשם למד התה"ד שדינו כאונן. אלא שלר' יהודה יש בנוסף גם דין אבלות באותה שעה [ויתכן משום שאין בו התעסקות במת כשאר אוננין]. אך קשה לפי"ז על מה שכתב הגרי"ז שם בבאור הירושלמי שא"א לומר על ט' באב גופיה 'כמי שמתו מוטל לפניו' שא"כ לא ינהגו או דיני אבלות - והלא ראינו שלר"ה הגם שנוהגים דיני אבלות מ"מ היה נוהג 'כמתו מוטל לפניו', וע"כ דלא דוקא כאונן ממש אלא כלומר שיש בו גם דיני אנינות מלבד אבלות. וצ"ע.

[שיטות הראשונים בהנחת תפלין בתשעה באב; צ"ב בשיטה המחלקת בין תפלין של יד לשל ראש]

א בטור או"ח (תקנה) מובאת מחלוקת הראשונים אודות הנחת תפלין בתשעה באב; דעת מהר"ם מרוטנבורג שאין להניח תפלין בת"ב כמו ביום ראשון דאבלות, שאין 'יום מר' יותר ממנו, יום קביעות בכייה לדורות. ואילו דעת הרא"ש לחייב בתפלין, דלא חמיר תשעה באב מששת ימי אבלות שמניחים בהם תפלין. והרמב"ם (תענית ה,יא) הביא ש'מקצת החכמים נוהגין שלא להניח בו תפלין של ראש'. ויש לעמוד על טעמם (כפי שהקשה הפמ"ג באו"ח תקנה), הלא אבל ביום ראשון אינו מניח לא של יד ולא של ראש ובשאר הימים מניח שתיהן, ומה טעם לחלק ביניהם באבלות דתשעה באב.

[פלוגתת הראשונים אם האונן חייב באיסורי האבל]

הנה נחלקו הרמב"ם (ריש הל' אבל) והרמב"ן (בספר תורת האדם) בדין האונן שמתו מוטל לפניו; לדעת הרמב"ם מותר הוא בכל אחד-עשר איסורי האבל, רחיצה וסיכה וכו', שאין דינים אלו חלים אלא בשעת הקבורה כי אז מתחיל דין האבלות. ולדעת הרמב"ן דיני אבלות חלים גם על האונן, מלבד כפיית המטה וחליצת הסנדל ועיטוף הראש שלא חייבו את האונן בהם מפני התעסקותו במת. ויש לבאר שורש מחלוקתם.

[שיטת הגרי"ז בדין אנינות ואבלות בתשעה באב ובסעודה מפסקת; מו"מ בדבריו ונפ"מ]

ב קודם שנבוא לבאור הענין יש להביא את דברי הגרי"ז (בהלכות תעניות) הנוגעים לאבלות דתשעה באב, ויש בדבריו שתי נפקותות להלכה בתענית תשעה באב שחלה במוצאי שבת [כבשנה זו]; -

הנה נחלקו תנאים בברייתא (בתענית ל) האם בשעה שנאסר בבשר ויין - היינו [מדינא דגמרא] מסעודה מפסקת - מותר לרחוץ או אסור; חכמים אוסרים ורבי ישמעאל בר' יוסי בשם אביו מתיר. וסתימת הרי"ף מורה שנקט להתיר. והקשה על כך הרמב"ן (מובא ברא"ש שם) מדוע לא פסק כרבים כנגד היחיד לאסור הרחיצה.

ופירש הגרי"ז את דעת הרי"ף, על פי מה שהוכיח מהירושלמי בבאור פלוגתא דחכמים ור' יהודה במשנה (בתענית כו:): בדין כפיית המטה בתשעה באב, ומוכח בירושלמי שמחלוקתם אמורה על שעת סעודה המפסקת; רבי יהודה מחייב בכפיית המטה ולא הודו לו חכמים. ופירשו בירושלמי טעמם: עשאוהו כמי שמתו מוטל לפניו שאינו נוהג אז בכפיית המטה. הרי משמע שלדעת רבי יהודה, בסעודה המפסקת חל דין 'אבלות' ועל כן

[הבדלה על היין לחולה הנצרך לאכול בת"ב]

ונפקא מינה בדברי הגרי"ז, בדין חולה הנצרך לאכול בתשעה באב שחל במוצאי שבת, והריהו צריך להבדיל על הכוס קודם אכילתו; מטו בשם הגרי"ז שאמר להבדיל על היין (כן מובא בקובץ תשובות ח"א להגרי"א זצ"ל). וזאת על פי דרכו שדין אנינות חל רק בסעודה המפסקת אבל בט"ב עצמו אין דין אנינות אלא אבלות בלבד, והרי האבל מותר בבשר ויין, וא"כ נהי דמצד מנהגא אסור בבשר ויין ככל אותם הימים [למנהג קהילות אשכנז מראש חדש ולקהילות ספרד בשבוע שחל בו ת"ב], אבל לצורך מצוה מותר, והכי נמי שתיית יין הבדלה מותרת.

אלא שכבר הקשו על כך מדברי הגר"א הנוספים (בסי' תקנט) שכתב להוכיח מגמרא דידן וממסכת סופרים שאף בתשעה באב עצמו יש בו דין אונן שמתו מוטל לפניו. וכן הביא הגרי"א (שם) מלשון האו"ז, שעד חצות היום הוא כאונן. ולפי זה שתיית יין אסורה מדינא אף בהבדלה. ואכן יכול החולה מבדיל על מיץ ענבים כדין יין מגתו² שאינו אסור בסעודה מפסקת מדינא דגמרא (כדאמרינן בתענית ל)³.

[גדרי 'תענית' ו'אבלות' בתשעה באב; נפקותו; זמן חליצת מנעלים בת"ב שחל במוצאי שבת]

ג וענין איסור רחיצה ודיני אנינות ואבלות בסעודה מפסקת, מתבאר על פי דברי הגרי"ז הנוספים (ברי"ש הל' תענית) שהראה כי שני דינים הם בתשעה באב: תענית ואבלות; מדין ה'תענית' הריהו כיום הכיפורים, וכדקתני בפסחים (נד) אין בין ט"ב ליוהכ"פ אלא שזה ספיקו אסור וזה ספיקו מותר [ומדין התענית נובע איסור אכילה ושתייה, איסור שאינו שייך באבלות], ומאידך יש בו דין 'אבלות' כדתינא בתענית (ל) כל מצות הנוהגות באבל נהוגות בט"ב [ומצד זה נובע איסור בתלמוד תורה ושאיין שואלים בשלום, משא"כ ביוהכ"פ]. נמצא שאיסור רחיצה בתשעה באב תרתי אית ביה; משום עינוי ומשום אבלות, שהרי איסור רחיצה נהוג הן ביוהכ"פ הן באבל. אלא שמשום 'עינוי' אסור אפילו להושיט אצבעו למים כביוהכ"פ, ואילו מצד דין אבלות היה מותר לרחוץ פניו ידי ורגליו בצונן, שכך דין האבל. והיינו דקאמר רבי אלעזר (בפסחים נד): אסור לו לאדם שיושיט אצבעו במים בט"ב כדרך שאסור להושיט אצבעו ביוהכ"פ. נקט בדבריו הושטת אצבע למים כיוהכ"פ, כי איסור הושטת אצבע למים

ב שמיץ ענבים דידן, דין יין מגתו יש לו הגם שאינו תוסס, וכמו שכתב במנחת שלמה ד.

ג והגרשו"א הורה להבדיל על חומר מדינה, ורק בדליכא מבדיל על היין (ע' הלי"ש פט"ו ז). וכ"ש לדעת הערוה"ש (תקנו) שאפילו במוצאי ת"ב שחל ביום א' לא יבדיל על יין אלא על חומר מדינה [אלא שבוה דעת המשנ"ב (תקנו) ע"פ הדגמ"ד דשרי להבדיל על יין].

ודעתם שמיץ ענבים חמיר טפי מפני שנסאר ממנהגא בתשעת הימים, שלא כחומר מדינה. ויש להעיר הלא מדינא דגמ' יין מגתו מותר בסעודה המפסקת, ולכאו"ה באונן ממש כיון שאינו משמח. ומאידך הגרע"א (בגליון השו"ע י"ד טמא) הביא ממהר"י אלפנדרי להסתפק אם אונן מותר בחומר מדינה [כוונתו כנראה רק לזה המשכר]. וא"כ הרי אם באנו ליתן לו דין אונן בת"ב, עדיף מיץ ענבים על חומר מדינה המשכר.

ולכאורה יש נפקותא נוספת בדין שתיית יין בתשעה באב, דהנה כתב הפרי"ח (קכט) שכהן שאינו מתענה לא יעלה לדוכן בתענית במנחה, וכן מובא בללי" בשם הפמ"ג, ונראה לכאורה שאף לפי דבריהם [המחודשים בסבא, והא סו"ס לא שכיחא שכרות ומהיכי יתני לגורו בשביל היחיד האוכל. ואמנם דעת הגו"ד והמקו"ח שנושא כפיו], בתשעה באב הלא ודאי לא שכיחא שכרות שהרי אסור לשתות יין לפי הנ"ל דאיכא דין אנינות, ואף שאר משקים המשכרים לסברת הר"י אלפנדרי הנ"ל.

עוד יש להעיר שהגר"א כתב 'כאונן חשיב כל היום', ומשמע אף מן המנחה ולמעלה. ואילו הב"י (תקנו) הביא מהר"טב"א, וכן הוא באו"ז, שלכך אומרים 'נחם' רק במנחה, משום דבערבית ושחרית הוא כמי שמתו מוטל לפניו ואינו בנחמה, ובמנחה זומה כמי שנקבר מתו. ולפי"ז היה מקום לחדש שאם מבדיל מן המנחה שרי ביין, אך לא מצינו חילוק זה בפוסקים.

אתינן עליה רק משום דין התענית שהשווה לתענית יוהכ"פ, ולא משום אבלות. וכן הוא דקדוק לשון הרמב"ם (תענית ה,י): 'ואסור ברחיצה בין בחמין בין בצונן ואפילו להושיט אצבעו במים... כיוהכ"פ'. ובוזה ביאר הגרי"ז את הסוגיא בפסחים. יעו"ש. ופירש שאיסור רחיצה בסעודה המפסקת [אליבא דחכמים, והרמב"ן נקט כן להלכה] נובע רק מדין האבלות, אבל מדין התענית הלא אכתי לא חלה עליו התענית בשעת הסעודה. ואם כן למדנו שאין איסור רחיצה בסעודה המפסקת אלא כגדרי רחיצה באבל, אבל פניו ידיו ורגליו בצונן מותר.

והנה ככל דברי הגרי"ז איתא במנחת חינוך (שיג), ששני דינים יש בת"ב: עינוי ואבלות, ורחיצה נאסרה מצד שני הדינים, אלא שמצד עינוי נאסרה הרחיצה אפילו באצבע קטנה ובצונן. וכתב לפי זה ששבת שחל תשעה באב להיות בתוכה, שנחלקו הראשונים האם נוהגים בה איסור בדברים שבצנעה כגון תשה"מ [וכן מנהג בני אשכנז, ואילו מנהג בני ספרד להתיר. ושורש השאלה: האם דחיית התענית ליום ראשון היא בעיקר קביעת היום, או שמא עיצומו של היום הוא בתשעה לעולם, ורק מדין תשלומין דחו את ניהוגו בפועל ליום שלאחר כך - שלפי צד זה האחרון נוהגים בו ביום איסור בדברים שבצנעה. ונפ"מ נוספת בשאלה זו לענין קטן שהגדיל במוצאי שבת; אם עיקרו של יום נדחה - הריהו חייב בתענית כגדול, ואם הוא מדין תשלומין י"ל שהואיל ובעיקר היום לא היה בר חיובא, אף בתשלומיו אינו חייב מעיקר דינא] - גם לדעת האוסרים דברים שבצנעה, אין איסור אלא כדיני רחיצת האבל, אבל איסור 'עינוי' שברחיצה אינו קיים בשבת כלל, שהשבת לעונג ניתנה ולא לעינוי, אף לא בצנעה. ורק לענין דיני אבלות דברים שבצנעה נוהג. וא"כ שבת תשעה באב אין נוהג בה איסור ברחיצת פניו ידי ורגליו בצונן.

והנה משמעות דברי הרמ"א (תקנג), וכן הוא בחיי אדם ובקיצור שו"ע, וכן מורה פשט דברי המשנ"ב, שכשחל תשעה באב במוצאי שבת, אין חולצים המנעלים בין השמשות של צאת השבת אלא אחר צאת הכוכבים. והגרא"מ מפינסק (בשו"ת אהל משה ח"ב עב) הקשה הלא חליצת מנעל בשעה מועטת זו כשהוא לבדו בביתו, אינה בכלל אבלות דפרהסיא [שלא כשאר אבל בשבת שכתב המרדכי והוא אבלות דפרהסיא שהרי באים אליו אנשים ורואים אותו חלוץ נעל], וא"כ כשם שמפסיק לאכול ולשתות משקיעת החמה מפני הספק, מדוע לא יאסר מטעם זה בנעילת הסנדל [ואמנם יש מהפוסקים שהורו להחמיר בכך. כן מובא בשם הגרי"א. ואילו דעת הגרשו"א לקיים המנהג הרווח שאין חולצים אלא כעבור ביה"ש (ע' הלי"ש פט"ו יב)].

אך לפי הנ"ל מובן מנהג ישראל שאין חולצים מנעל בין השמשות, שהואיל ויש במעשה זה של חליצת המנעל משום עינוי, הרי בשבת אין עינוי נוהג כלל. ולא דמי לאכילה ושתייה שהואיל ועד עתה אכל, אין זה עינוי אם נמנע מאכילה בשעה מועטת זו, וכדאמרינן בעירוין (מא): שלכך מפסיק לאכול

ד וכ"כ באבני נור (או"ח תכו), לתלות דין זה במחלוקת הפוסקים לענין דבר שבצנעה. אך נראה די"ל שאף אם דבר שבצנעה נוהג בשבת, מ"מ מעיקרא קבעו חכמים דין התענית ליום ראשון. והלא גם מי שנתענה בשבת כגון בתענית חלום מסתבר שלא נפטר מלהתענות ביום ראשון. וא"כ הוא הדין לקטן שלא היה בר חיוב בשבת.

ומלבד שהם שני מקורות נפרדים, הרי גם הם חלוקים בזמנם; האיסור בקדשים נוהג משעת המיתה וממשיך לאחר הקבורה כל היום, ואילו המצוה להיטמא נוהגת רק עד הקבורה. ודיני אבלות שאנו למדים מדינים אלו, אמורים דוקא לאחר קבורה. וצ"ע.

אך באור שיטת הרמב"ם כמו שכתב הגרא"ז (אבן האזל שם) שלעולם אין שני שמות חלוקים ל'אנינות' ו'אבלות' [דלא כר"ת ור"י], אלא שיש להבחין בין עיקר האבלות שהיא האיבול שבלב והדווי, ובין ניהוגי האבלות בפועל; מצות האבילות בעיקרה חלה תיכף בשעת המיתה, והיא נוהגת בכל היום הראשון, בין קודם הקבורה ובין לאחריה. והיא ה'אנינות' האמורה בתורה, שמשמעותה צער ודווי, כמו 'בן אוני' - בן צערי, והיא היא מצות אבילות. אלא שכלפי ניהוגי האבלות בפועל, בזה בלבד יש חילוק בין קודם קבורה לאחר הקבורה, שעד שלא נקבר המת, כיון שהוא נצרך לעסוק בצרכי המת וטרוד הוא בעיסוקו, אינו חייב במצוות האבל כגון כפיית המטה וחליצת מנעל, ואף לא באיסורי האבל כרחיצה וסיכה וכו', ומאידך אסרוהו באותה שעה בבשר ובין שלא ינהג עידונין בעצמו באותה שעה [ושלא יימשך אחר תענוגיו ויתרשל מטיפול בצרכי המת. עפ"י תר"י ברכות יז. וע"ע ברשב"א וברא"ש שם], וכן אינו מיסב בחבורה ואוכל אלא לבדו כדאיתא רפ"ג דברכות, ואילו משעת הקבורה ואילך חלים עליו המצוות המעשיות של האבל והותר בבשר ויין [ואדרבה, היו משקים את האבל להפיג קצת אבלותו ככתוב תנו שכר לאובד ויין למרי נפש]. ומה שנאסר האונן מהתורה באכילת קדשים, זהו משום הצער שבלבו מפני שהוא אונן ואבל במציאות, ואכן באבלות הלב אין חילוק בין קודם הקבורה לאחריה (כדמשמע ברמב"ם ביאת מקדש ב, ט). מאידך, מצות היטמאות הכהן לקרובים היא מטכסיסי האיבול, ומצוה זו נוהגת רק קודם הקבורה.

נמצא לפי זה שלהרמב"ם 'אנינות' ו'אבילות' חילוקי שמות בעלמא הם להבחין בין הדינים הנוהגים עד לקבורה ודינים שלאחריה, אבל מעיקר המצוה היינו 'אנינות' היינו 'אבלות' ושם אחד לשניהם מהתורה, ורק בדינים המעשיים של טכסיסי האבל יש חילוקי זמנים.

[בטעם] הדבר שקודם הקבורה פטור האונן ממצוות האבל המעשיות, צדד הגרא"ז בתחילה לפרש שהוא מטעם עוסק במצוה הפטור מן המצוה, שכשם שפטור האונן משאר מצוות של תורה, כך פטור ממצוות האבלות. ופירש שאפילו רחיצה וסיכה וכד' שהם איסורים, אעפ"כ הואיל ויסודן משום מצות עשה דאבלות, דין 'עשה' להן לפטור האונן. וכן כתבו בדברי יחזקאל (יז) ועמק ברכה (דיני אבלות), והוכיחו שגם כגון דא שייך פטורא דעוסק במצוה. ואולם עיקר הסברא מחודשת, לומר שייפטר ממצוות אבלות על המת מפני שעוסק במצות המת עצמו. ויותר נראה כמו שצדד אחר כך שהואיל והוא טרוד בקבורת המת, אין לבו פנוי כלל לנהוג דיני אבלות, והוא הטעם שלא חייבוהו בכל דיני האבל אלא לאחר הקבורה, שכך מסרה תורה לחכמים לקבוע טכסיסי האבלות הראויים ומתאימים לכל זמן ומצב].

מבעוד יום שהרי אכל ושתה כל היום, משא"כ בחליצת המנעל שבכל עת שנצרך לילך יחף יש בו משום עינוי. ולזה רמז הגר"א (תקנא) שהביא על דין הרמ"א האמור את הגמרא בעירובין והוסיף 'משא"כ בחליצת מנעלים'.^ה

[שיטת הרמב"ם בגדר מצות אבלות ומקורה; 'אנינות' ו'אבלות' אינם שמות חלוקים בעצם]

ד עתה נשוב למחלוקת הרמב"ם והרמב"ן, האם דיני אבלות מתחילים מיד במיתה או רק בסתימת הגולל. ובתחילה יש לעמוד על מה שכתב הרמב"ם (ריש הלכות אבל): מצות עשה להתאבל על הקרובים שנאמר ואכלתי חטאת היום הייטב בעיני ה'. ואין אבילות מהתורה אלא ביום ראשון בלבד. והיא שיטת הרי"ף והגאונים שאבלות יום ראשון דאורייתא - שלא כדעת ר"ת ור"י (מובא ברא"ש מו"ק יד) שמצות אבלות אינה אלא מדרבנן. ויש לשאול על מה שכתב שהמקור למצות אבלות הוא מהא דאונן אסור באכילת קדשים, הלא לשיטתו מצות אבילות מתחלת רק לאחר הקבורה, ואילו איסור אכילת קדשים הוא משום אנינות חל מיד במיתה. ואמנם זהו נימוקם של ר"ת ור"י החולקים וסוברים שאין האבלות מדאורייתא - משום דאנינות לחוד ואבלות לחוד. והרמב"ן הראה מכאן מקור לשיטתו שגם באנינות נוהגים דיני אבלות - מדילפינן מצות אבלות מאנינות. אך לדעת הרמב"ם שאין נוהגים דיני האבלות אלא משעת קבורה ואילך, קשה טובא כיצד יתכן שמצות אבלות דאורייתא יסודה ומקורה מאנינות שהיא חלה קודם קבורה. וכבר עמד על כך הלחם-משנה במקום.

עוד קשה - כפי שהעיר הכס"מ - מדברי הרמב"ם בספר המצוות (עשה לו) שפירש מצות טומאת הכהנים לקרוביהם שהיא בעצמה מצות איבול שמחויב כל איש ישראל להתאבל על קרוביו, ולחזק חיוב זה פירש אותו ככהן המוזהר על הטומאה שיטמא לקרוביו כשאר ישראל כדי שלא יחלש דין אבילות. ולכאורה אין זה תואם עם דבריו הנ"ל שמקור מצות אבלות מהכתוב 'ואכלתי חטאת היום'. ובאמת שגם בספר היד עצמו כתב הרמב"ם שמצות איבול אמורה בתורה בטומאת כהנים [ועל כן ודאי אין כאן חזרה בדבריו], שכן כתב ברמזי המצוות ריש הלכות אבל: מצות עשה אחת להתאבל על הקרובים, ואפילו כהן מתטמא ומתאבל על הקרובים. וכן בפרק ב (ו) כתב: כמה חמורה מצות אבלות שהרי נדחת לו הטומאה מפני קרוביו כדי שיתעסק עמהן ויתאבל עליהן שנאמר כי אם לשארו וגו' במה דברים אמורים בזכרים שהוזהרו על הטומאה אבל הכהנות הואיל ואינן מוזהרות על הטומאה כן אינן מצוות להתטמא לקרובים - הרי שכרך מצות טומאת קרובים למצות איבול.

^ה מסבא היה נראה שאין עינוי בחליצה לזמן מועט כלל, בפרט כשיושב במקום אחד. ודוחק לומר דמ"מ זהו מעשה המורה על עינוי ואף זה נאסר בשבת הגם שבפועל אינו מתענה, דמגלל הא. ועוד באבלות על המת מאי איכא למימר, הלא שם אין דין עינוי כלל ורק מצד אבלות אתינן עלה, וא"כ יצטרך לפשוט מנעליו בין השמשות אם אין אחרים באים אליו. גם יל"ע לפי"ז בדין רחיצה בשבת שחל בה תשעה באב [למנהג בני אשכנז] שהרי יש במניעתה עינוי - ושמא הואיל ומותר ברחיצת פי"ד בצונן אין זה עינוי. ודוחק, דהא בתענית אסורה גם רחיצת אברים אחרים משום עינוי. ולכאורה מחזורתא טפי לומר ולא התירו בשבת דברים שבצנעה אלא במניעה, שהנמנע מרחיצה אינו מעשה המורה על עינוי, משא"כ מעשה בפועל המורה על אבלות, הגם שהוא בינו לבין עצמו נאסר בשבת. ומאותו טעם אינו פושט בגדי שבת ולא יושב על הארץ באותה שעה, גם כשנמצא בינו לבין עצמו. ויתכן משום דלא חילקו חכמים בתקנתם אם יש עמו אנשים אם לאו. ועות' מו"ק כב רע"ב. וצ"ב. וכ"מ לכא' בלשון הגר"א שם: 'דאסור שום סימן אבילות בשבת' - משמע דמצד אבלות אתינן עלה ולא מצד עינוי.

כן שפיר יש לפרש כנ"ל שלשיתו עכ"פ מצות אבילות מדאורייתא היא אנינות וצער הלב, מלבד המצוות המעשיות להראות אבלות שהן משתנות בין קודם הקבורה לאחריה.

וכן מבואר גם מתוך דברי הרמב"ן בספר תורת האדם, במה שיצא לחלק שלא כל י"א איסורי האבל מדאורייתא, רק אותם שמביאים לעידון ושמחה: 'שעיקר אבילות מן התורה אינו אלא בעידונו כגון רחיצה וסיכה וכו' ואבילות כשמה - שלא יתעסק בדברים של שמחה אלא בדברי אבילות, וזה אנינות שבלב שממנו למדו שלא יתעסק בדברים של שמחה. הרי מבואר שניהוגי האבל עניינם ביטוי [וחיזוק ושמירה] לאנינות שבלב.

[בעיקר האבלות אין חילוק בין קודם הקבורה לאחריה, אבל הטכסיסים משתנים]

הרי למדנו מדברי הרמב"ם והרמב"ן שמצות אבילות עיקרה באנינות שבלב, והטכסיסים הם המבטאים את האבלות. ומדברי רש"י למדנו שמלבד זאת יש בניהוגי האבלות ענין נוסף, להראות כבוד מתו. וכלפי דין זה של הראיית כבוד מתו ישנם חילוק זמנים; קודם הקבורה נוהגת מצות היטמאות הכהן לקרוביו - שהיא מצוה מעשית של הראיית אבלות על קרובו. [והוא הטעם שכתב הרמב"ם שלא הזהירה תורה להיטמא אלא לזכרים שאסורים להיטמא לשאר אדם - כי רק בזה ניכר כבוד מתו בכך שמטמא לקרובו הגם שאינו מיטמא לכל בני אדם, משא"כ בנקבות, אין בהיטמאותן משום חיזוק האבלות]. ומצוה זו אינה שייכת לאחר הקבורה. ואילו לאחר הקבורה מתחילים טכסיסי האבל של כפיית המטה עיטוף וחליצת המנעל וכד'. ואולם כלפי אנינות-הלב אין חילוק זמנים בעצם אלא כל יום ראשון נוהגת היא מהתורה.

ואנינות הלב נלמדת מ'ואכלתי חטאת היום', שמכך שנאסר באכילת קדשים הרי מוכח שאנינות הלב חיוב הוא, וזה יסוד מצות אבלות. וביותר מוכח כן לפי יסוד הגרי"ז דהא דאונן אסור בעבודה ובאכילת קדשים אינו מדיני האונן אלא מדיני הקדשים, שדינם להאכל במצב שמחה ולא באנינות, וכדמוכח מהא דאומר בוידוי מעשר שני 'לא אכלתי באוני ממנו' ומוכח שאם אכל באנינות הוי פגם בדיני המעשר, וכן מוכח מהא דאונן מחלל עבודה. ומאידך מצות טומאת קרובים יסודה בניהוג אבלות למעשה כדי להראות אבלותו [אלא שניהוג האנינות שקודם הקבורה עיקרו בעיסוק וטיפול עם המת, ליטמא לו כדי לקברו וכד', ואילו לאחר שנסתם הגולל הניהוג מתבטא באדם המתאבל, שלא יסתפר ולא ירחץ וכד']. והרי נתקיימו יחדיו שני המקורות שהביא הרמב"ם במצוה זו, ונתבאר גם כן חילוקי הזמנים של מצוות אלו.

ותואמים הדברים עם המובא בירושלמי (הביאור הראשונים פ"ג דברכות) שמלבד הטעם של 'עוסק במצוה', פטור האונן מן המצוות משום כבוד מתו. ומטעם זה אינו רשאי לקיימן אף אם ירצה. הרי מבואר שמיד בשעת המיתה כבר חלה המצוה להראות כבוד מתו, והיא היא מצות האבל כמוש"כ רש"י,

ויש לסייע שעיקר מצות האנינות מהתורה בלב, מדברי המשנה בסנהדרין (מו:): שלא היו מתאבלים על הרוגי בית דין [רש"י: כדי שתהא בזיונו כפרה להם] אבל אוננין שאין אנינות אלא בלב [ואין כפרתו נמנעת בשל כך]. הרי משמע שהאנינות היינו זו שבלב, והיא עיקר מצות אבלות האמורה בתורה. ואילו ניהוג האבלות הוא ענין לעצמו לכבוד מתו להראות אבלות, וזה אינו אמור בהרוגי בית דין'.

[שני ענינים במצות אבלות; אנינות הלב, וניהוג טכסיסי להראות כבוד מתו] **ולתוספת הסבר בהנך תרי דינים של אנינות הלב והניהוג המעשי, יש להקדים את דברי רש"י בסוכה (כה.) שפירש הא דקרינן לטירדת האבל 'טירדת דרשות' שעל כן אינו נפטר מן המצוות - 'שאעפ"י שהוא חייב לנהוג אבילות של נעילה רחיצה וסיכה להראות כבוד מתו - אינו חייב להצטער'.** יש שהבינו דבריו כפשטותם, שמצות אבילות עניינה במעשה בלבד ולא בלב"ב. ואולם הדבר קשה מצד הסברא כמו שכתב הגרשז"א (מנחת שלמה ח"ב צו), שודאי אין לומר שחיוב האבל הוא למראית העין בלבד להראות שהוא מצטער ובלבו לא חלי ולא מרגיש, אלא כוונת רש"י שאין האבל מצווה על צער וטירדה כזאת המונעתו מקיום מצוה, שאף שחייב להתאבל ולהצטער על מתו, אין מצוותו באיבוד עשתונות וטירוד הנפש, הלכך חייב ליישב דעתו ולקיים מצוותיו, כמו שביאר הגרשז"א.

ועל כל פנים בדעת הרמב"ם ודאי אין לומר שהחיוב הוא מעשי בלבד, שהרי כתב (ספי"ג מאבל) 'כי צד יעשה - שלשה לבכי שבעה להספד שלשים יום לתספורת ולשאר החמשה דברים. כל מי שאינו מתאבל כמו שצו חכמים הרי זה אכזרי, אלא יפחד וידאג ויפשפש במעשיו ויחזור בתשובה. כל שלשה ימים הראשונים יראה את עצמו כאילו חרב מונחת לו על צוארו וכו' כל זה להכין עצמו ויחזור ויעור משנתו'. הרי ברור מדבריו שאין גדר המצוה עשייה חיצונית של פעולות בלא הרגשת הלב. ואם

1 ו'ע"ר ר"פ"ג דמו"ק אות טב.

2 וכן לענין טומאת כהן לקרוביו - אינו מיטמא להם, כמו שכתב הרמב"ם (ב,ח) עפ"י הסוגיא בסנהדרין מז. והנה נבמרא למדו זאת מעמ"י להוציא זה שאינו עושה מעשה עמך. והיה מקום לומר לפי טעם זה שאם עשה תשובה קודם הריגתו - מיטמא לו [וכהא דאמרינן בב"מ סב. שאם עשה תשובה אף שהגזילה תח"י שלא הספיק להחזירה, קרינן ביה עושה מעשה עמך], אך פשטא דמלתא אין מורה כן, דהא כל המומתין מתודין ואעפ"כ אמרו סתמא שאינו מתטמא לו כיון שעדיין לא נתכפר לו עד לאחר קבורה ועיכול בשר (כדאמרינן בגמ' מו:). וכן מורה סתימת הרמב"ם שם דכל אותן שאמרו אין מתאבלין עליהן אין הכהן מטמא להם. וטעם הדבר - כפי המוסבר בפנים, שגם היטמאות הכהן יסודה משום טכסיסי האבילות וכיון שאין מתאבלים עליהם, אין מטמא להם [וזכינו א"כ לגלות מקור דברי הרמב"ם דטומאת כהנים משום מצות אבלות].

3 וכן בכתובות ו. כתב: 'שאינן צערו מצוה אלא אבילותו מצוה'. וכן מדוקדק לשון רש"י במו"ק (יד: ד"ה מפני) שקורעים לקטן מפני עגמת נפש - 'שיבכו הרואין וירבו בכבוד המת'.

ט ע' אהל משה (ח"ב קמב) ובית ישו (חדושי סוגיות קיט,ג ובדרשות יג) שנקטו ברש"י שאין חיוב בצער הלב. וכתב בבית ישו להוכיח ממת שאין לו אבלים, שבאים עשרה בני אדם ויושבים במקומו ושאר העם מתקבצים עליהם - והרי בזה אין לפנינו אלא התנהגות חיצונית לכבוד בעלמא. אך יש לחות שא"י הכרח לעיקר מצות אבלות, דהייא ודאי מצוה דרבנן היא להראות אבלות לכבודו של המת. ונראה פשט שגם לפי דעה זו, מצד מרות המוקנות ודרך ארץ, ודאי זה שאינו מתאבל על קרוביו מדה אכזרית היא. ולא אמרו אלא מצד דיני אבלות. ובאגרות משה (או"ח ח"ה לו,ב) כתב שאמנם יש חיוב לבכות על קרוביו שמתו, אבל אין חיוב צער. ויש לפרש מונתו להבחין בין כבי ותחושת אבל ויגון להרגשת צער וכאב שמעבר לכדי איבול וכבי. [וע' שפ"א וריעב"ן שבת (קנא:): שג' לבכי אינו חיוב אלא רשות. אך דברי רלב"ג (ח"י שרה כג) מבואר שהצער והבכי ראויים לאבל]. וקרובים הדברים לדברי הגרשז"א.

י וצ"ל לפי"ז שהנושא את הבתולה דמשבינן ליה טירדה דמצוה, שאף באופן זה שנטרד מקיום המצוות - מצוה קעביד. ואולי משום שטרדת מחשבתו גופא מסייעתו לקיים מצוותו כהוגן.

ובאור הדברים עפ"י הנ"ל, דהנה כעיקר הקושיא הנ"ל שעמד עליה הגרש"ר, יש בחדושי תלמיד רבי יחיאל מפריז על מו"ק (בדף כג) שיצא לאור בדורנו, בתוספת נופך: ברגל שיש בו שמחה, אסורה גם אנינות הלב והעצב מכל וכל, משא"כ שבת שלא נאמרה בה שמחה, לכן מצטער בלבו, שנמצא שבשבת ישנה האבלות שבלב שהיא עיקר האבלות, ומחמתה נוהגים דברים שבצנעא - לכן עולה השבת למנין שבעה, משא"כ ברגל שעיקר האבלות חסרה, ומה שנוהג בצנעא זהו חיוב שחייבוהו מצד הניהוגים המעשיים - הלכך אינו עולה. כי אמנם לענין הניהוג בפועל אין חילוק בין הרגל לשבת אבל חלוקים הם בענין אנינות הלב, שהרגל הוא זמן שמחה ונדחה הדוויון מכל וכל, אבל השבת אינה דוחה את צער הלב מפני שאינה זמן שמחה בעצם מהותה. [ולעיקר הקושיא מאי שנא שבת מרגל - מבואר בתורת האדם ובריטב"א ובחדושי הר"ן (במו"ק כג) תירוץ נוסף עפ"י הירושלמי].

לפי זה מתחוררים דברי הרמב"ם לשיטתו שאין נוהג ברגל בדברים שבצנעא - כי סובר שאין להפריד בין הניהוגים המעשיים מהאבלות שבלב.

[ניהוג נידוי וצרת ברגל]

גם יש ליישב בזה מה שאמרו בגמרא פ"ג דמו"ק שמנודה נוהג נידויו ברגל (לרב יוסף), וגם לגבי מצורע צדו כן. והקשו הריטב"א ותורא"ש מאי שנא מאבלות שאינה נוהגת ברגל. ותירצו לפי שיכולים לאכול בשר ולשתות יין ולשמוח. ולכאורה תימה הלא גם האבל אוכל בשר ושותה יין, אלא הכוונה שהבשר והיין הם אמצעים המביאים לשמחה, וזה עיקר גדר מצות השמחה ברגלים², ואילו האבל אינו יכול לשמוח על כן בהכרח האבלות נדחית, משא"כ המנודה והמצורע אינם אלא ניהוגים מעשיים של אבלות, אבל אינם חייבים להיות עצבים, הלכך אינם סותרים לזמן שמחה.

[שני דינים במניעת תפלין לאבל; מדין אבלות ומדין תפלין]

(ו) עתה נבוא לענין תפלין באבל דפטרין ליה [ביומא קמא] מפני שנאמר בהן 'פאר' (ע' ברכות יא. סוכה כה. וכתובות ו:). ונאמר ליחזקאל 'פארך חבוש עליך', מכלל דשאר אבליים אסורים (מו"ק טו. וע' סוכה כה ע"ב ובריטב"א בע"א). והנה בפירוש הך טעמא מצינו שני אופנים; רש"י בסוכה (כה). כתב: 'אבל לאו בר פאר הוא וכשמתפאר מראה בעצמו שאינו אבל'. ואילו בכתובות (ו:). כתב: 'ואבל מעולל בעפר קרנו וראשו, ואין זה פאר לתפלין'. ועד"ז כתב בברכות יא. הנה משמע ששני טעמים הם; א. משום דין אבלות, שבוזה שמניח תפלין מראה שאינו אבל. ב. משום דין התפלין, שהואיל והם 'פאר' אין זה נאה להניח בזמן אבלות [ועדיין יש ליתן טעם מדוע בכל מקום נתן רש"י טעם אחר. ואכ"מ]. וכן כתב הגרש"ר (זכרון שמואל לד) ביישוב דקדוק דברי

וכדכתיב 'זיעש לאביו אבל שבעת ימים' - עשה לאביו אבל, לכבודו [ושם מיירי קודם הקבורה - הרי דאנינות ואבלות חד הם ביסודן]. אלא שטכסיסי האיבול משתנים לפני הקבורה ולאחר הקבורה.³

[דין אבלות ברגל לאור האמור; דברים שבצנעא; באופנים ובאישים שאינם במצות שמחה]

(ה) והנה אמרו במו"ק (יד): אבל אינו נוהג אבילותו ברגל משום דאתי עשה דרבים (מצות שמחת הרגל הנוהגת אצל כלל ישראל) ודחי עשה דיחיד (אבלות ידיה). וכתבו ראשונים להוכיח מכאן שאבלות יום ראשון דאורייתא, דהא משמע דאיכא דחיית עשה דאבלות. אך התוס' (שם) והרא"ש כתבו לדחות שאף שמחת הרגל נמי דרבנן בזמן הזה דליכא שלמים, וא"כ מדובר בגמרא על 'עשה' דרבנן דרבים דדחי 'עשה' דרבנן דאבלות. אכן הרמב"ם לשיטתו שנקט (יום טוב ו) שמצות שמחה דאורייתא אף בזמן הזה, הרי משמע שאף אבלות דאורייתא, מדאמרינן אתי עשה דרבים דשמחת יו"ט (דמדאורייתא) ודחי עשה דיחיד, דאבלות.

ונחלקו הראשונים ז"ל האם נוהגת ברגל אבלות בדברים שבצנעא; דעת הגאונים והרמב"ם שאינו נוהג, שלא כבשבת. ואילו דעת התוס' (בכתובות ד) והרמב"ן (בתורת האדם, שבתות וימים טובים) שדברים שבצנעא נוהג [ותליא בגרסת הגמרא בכתובות ד. בהא דאיתא התם דברים שבצנעא נוהג, אם 'במועד' קאמר או 'בשבת']. וצ"ב לפי דעת הסוברים דברים שבצנעא נוהג, מאי שנא שבת שעולה למנין ימי האבלות, מרגל שאינו עולה למנין הימים, והלא בשניהם נוהגת אבלות בדברים שבצנעא.

עוד הקשו אחרונים (ע' שאג"א סח), לדעת האומרים שאין מצות שמחה נוהגת בליל יו"ט ראשון [ולא רק שנתמעט משלמי שמחה], אם כן בדין הוא שתנהוג בלילה זה אבלות, שהרי הטעם שאין נוהגת אבלות ברגל משום דאתי עשה דרבים של 'שמחת בחגך' ודחי עשה דיחיד, והלא בלילה ראשון אין מצות שמחה. עוד הקשו (מנ"ח רסד), לדעת הסוברים שנשים פטורות ממצות שמחה (ע' רמב"ם וראב"ד ריש הל' חגיגה), וכי נוהגות הן אבלות ברגל.

ופירש הגרש"ר (בחדושי כתובות סי' ו) דרגל שהוא 'זמן שמחה' מצד עיצומו של יום [ומצות השמחה בו היא של רבים, שיש בכחה לדחות עשה דיחיד], נדחית אבלות ממנו מכל וכל, גם אם אין מצות ניהוג שמחה בפועל, כגון בלילה ראשונה או בנשים, ולכן גם אינו עולה למנין שבעה שהרי הוא מופקע ממצויאות 'יום אבל', משא"כ שבת שאין כתיב בה 'שמחה' [כמוש"כ התוס' במו"ק כג: וכ"ה בשאלתות (שאילתא טו) דשבת עונג כתיב בה ולא שמחה. ואעפ"י שדרשו 'ביום שמחתכם' - אלו השבתות, מ"מ אינו 'זמן שמחה' בעצם לענין דחיית אבלות], הלכך אין זה זמן הדוחה את האבלות בעצם אלא שניהוג האבלות בפועל אסור בו [משום כבוד השבת - שו"ת מהרי"ל רא], ולכן שפיר עולה למנין שבעה.

יא ולפי"ז יתכן מאד שטעם זה שאמרו בירושלמי הוא מדאורייתא. ונפ"מ שגם בגוונא שאין לפטור מטעם עוסק במצוה, ייפטר ממצוות דאורייתא משום כבוד מתו - שהרי זה עניינה של מצות אבלות דאורייתא, להראות כבוד מתו. (לברר)

עיקר האבלות שבלב אין בה חילוק בין קודם קבורה לאחר הקבורה, ואם כן נראה שאמנם איסור התפלין שמצד דיני אבלות אין זה אלא לאחר קבורה, כשאר דברים שאסרו על האבל [וכמשמעות דברי הרמב"ם בריש הל' אבל, שכל דיני אבלות אינם מתחילים אלא מסתימת הגולל], אבל הדין שנאמר בהלכות תפלין שאין להניחן במצב של אבלות, לענין זה נראה שהקובע הוא אנינות הלב והצער כאמור, והרי אנינות הלב קיימת גם קודם הקבורה, על כן שפיר קאמר הירושלמי שהאונן פטור מן התפלין אף בלא הפטור של האונן משאר מצוות, כי במצב של אנינות הלב וצער אין לחבוש פאר.

[ואף שהרמב"ם לא פירש איסור התפלין אלא בהלכות אבלות ולא בהל' תפלין, ומשמע לכאורה שלדעתו אין בדבר איסור מצד דיני התפלין - נראה שאמנם נמצא כן להרמב"ם בהל' תפלין (ד,יג), במה שכתב שכל מי שאין דעתו מיושבת ונכונה עליו פטור מן התפלין. ובכלל זה האונן והאבל ביום ראשון שהוא שרוי בצער. ואכן כן כתב הגאון מרוגאצ'וב שם שמקור דברי הרמב"ם הללו מדין אבל ביום ראשון¹⁰ [אלא שהוא נקט כסברת הלבוש שטעם הפטור מתפלין משום הסח הדעת, ולהאמור דין זה נובע מקרא ד'פאר', שאינו כבוד לתפלין להניחן במצב זה כמוש"כ רש"י בכתובות]. והן הן הדברים, שמלבד האיסור מצד ניהוגי אבלות שצריך להראות אבלות, יש בו גם איסור [או עכ"פ פטור] מצד דיני התפלין שדעתו טרודה.]

ועוד יש ליישב באופן נוסף שאמנם להרמב"ם איסור תפלין הוא רק משום דיני האבלות, אלא שסובר שהנחת תפלין סותרת גם לאנינות הלב, ומעין איסור בשר ויין לאונן. ומדוייק כן ממה שלא מנה איסור ציצית ותפלין עם שאר י"א הדברים האסורים לאבל (כפ"ה) אלא רק עם איסורי האונן, שהם מחמת האנינות שבלב. ועוד יש להאריך באופנים נוספים.]

[באור החילוק בין תש"ר לתש"י בתשעה באב, לפי האמור]

(ז) עתה נבוא לענין תפלין בתשעה באב, לבאר דעת מקצת מהחכמים שנהגו להניח תפלין של יד ולא של ראש. והנה הרמב"ן בתורת האדם ביאר דעתו שמניח תפלין בתשעה באב כששת ימי האבלות האחרונים, משום דת"ב אבלות ישנה היא. והנה מבואר ביבמות (מג) ובתוס', שהאבלות שבתשעה באב, מצד אחד יש באבלות עצמה קולא מפני שהיא אבלות ישנה, ואולם בענינים שבפרהסיא היא חמורה מאבלות על המת משום שהיא אבלות דרבים. ואם כן סוברת דעה זו דהא דת"ב הוא כששה ימים משום היותה אבלות ישנה, היינו רק לענין האנינות שבלב, אבל לענין הניהוגים המעשיים להראות אבלות החורבן חמיר אבלות דת"ב ודינו כיום ראשון. ומעתה ס"ל למקצת

¹⁰ וקשה הלא הרמב"ם כתב כמו לגבי תפילה (ד, טו), שמי שלבו טרוד אסור להתפלל. והרי אבל ביום ראשון חייב בתפילה. וע"כ שלא כל אבל בכלל 'דעתו טרודה' וכדאמרינן שחייב ליישב דעתו מפני שהיא טרדה דרשות. ואם נימא לחלק בין טרדת הדעת האמורה בתפילה לזו האמורה בתפלין, כל כי האי היה להרמב"ם להשמיענו זאת, שאבל בכלל טרדה הפוסרת מתפלין. ויותר פשוט לומר שעל כן השמיט דין זה, שכבר כתב בהלכות אבלות שאסור בתפלין וגם כבר כתב שהאונן פטור מכל המצוות.

הטור שהביא פעמיים דין זה, בהלכות תפלין ובהלכות אבלות, ולא עוד אלא שבהלכות תפלין כתב לשון 'פטור' ולא לשון 'איסור' [וכבר עמד על כך הב"ח ועוד]. וחידש שם שמצד הלכות תפלין יתכן שאין בדבר איסור אלא פטור [או עכ"פ יסוד הדין הוא פטור אלא שממילא יכול להיות שכבר נאסר להניח מאחר ואין בו מצוה באופן זה], ומצד דין אבלות אסור להניח כשם שאסור לו להתנהג בשאר עניני תיקון ופאר, לספר ולכבס לרחוץ ולסוך.

[החילוק בין מועד לפורים בתפלין, לאור האמור]

בזה יש ליישב קושית הגרעק"א (על המשנה רפ"ג דברכות) מסתירת דברי המג"א, שלענין חול המועד פסק המג"א (תקמח סק"ה) שאבל ביום ראשון מניח תפלין [לשיטות הראשונים שמניחים תפלין במועד. ודברי המג"א אינם מוסכמים - ע' במשנ"ב (לח) שהביא מהפמ"ג שצדד לחלוק, שהעיקר תלוי באנינות הלב שבמציאות. וכן טענו הצ"ח (רפ"ג דברכות) והקרן-אורה (מו"ק כג) כנגד המג"א], ואילו לענין פורים, הגם שפסק הרמ"א שאין נוהג בו אבלות כתב המג"א שלא יניח תפלין. ומאי שנא מחול המועד -

אך לפי האמור י"ל¹¹ שאמנם מצד דיני ניהוג אבלות זה וזה שוים הם, ואין להמנע מתפלין כשם שאין להמנע בהם משאר עניני אבלות שבפרהסיא, מ"מ לענין דווי הלב חלוקים הם, שמועד הוא זמן שמחה בעצם היום ואין בו אנינות הלב כלל, ואילו יום הפורים שהגם שתקנוהו לעשותו יום משתה ושמחה, אבל זהו רק מצד הניהוג המעשי¹². והראיה, שהרי עולה למנין שבעה. מעתה יש לומר שאמנם לענין איסור תפלין הנובע מדיני האבלות, זה תלוי בניהוגים המעשיים, ומצד זה אכן שוים פורים ורגלים, אבל מצד דיני התפלין נראה שהדבר תלוי בשם 'אבל המעולל בקרנו', דהיינו אנינות הלב, ועל כן אין מניח האבל תפלין בפורים, שלא כבמועד שאסורה בו אנינות הלב. וזה תואם לדברי הלבוש (לח) שפירש הטעם שאין מניח תפלין משום הסח הדעת - הרי שגם לדבריו תלוי הדבר באנינות הלב, והואיל ודעת האבל נתונה באבלו, הריהו סותרת לדעת הנצרכת לתפלין, דעת של פאר - והיינו 'הסח הדעת'.

[סיבת מניעת התפלין קודם קבורה, להנ"ל]

גם תתורץ קושית הגרעק"א (מובא בתפארת ישראל רפ"ג דברכות) על שיטת הרמב"ם שאין דין אבלות נוהג קודם קבורה, ממה שהקשו בירושלמי על הא דתנן מי שמתו מוטל לפניו פטור מק"ש מן התפילה ומן התפלין, הלא אבל פטור מתפלין בלאו הכי, דאבל אינו מניח תפלין ביום ראשון, ואמרו ד'תפלין' לאו דוקא. והרי להרמב"ם דיני אבלות אינם נוהגים קודם הקבורה ושפיר צריך להשמיענו שפטור מתפלין מטעם אנינות.

אך לפי האמור לא קשה, שהרי נתבאר שאף על פי שניהוג האבלות במעשים המסויימים אינו אלא לאחר קבורה אבל

יג ע' זכרון שמואל שם.

יד ע"ע בשיעור נח, בגדר מצות שמחה בפורים. והדברים תואמים עם האמור כאן.

באים להראות את כבוד המת. ובהם בלבד משתנים הדינים בין קודם הקבורה לאחריה, כפי מה שראוי לפי מצב האדם וענין כבוד המת; לפני הקבורה נוהגת מצות היטמאות הכהנים לקרוביהם המבטאת את הכבוד לנפטר ואת גודל האבלות עליו, וכן איסור אכילת בשר ויין וכד'. לאחר הקבורה שאין האדם טרוד בטיפול בצרכי המת, נוהגים טכסיסי האבלות כחליצת מנעל, עייטוף, וכן איסורי רחיצה סיכה וכו'. (ד)

(ד) לדעת הרמב"ם אין אבלות ברגל אף לא בדבר שבצנעה, מפני שהוא זמן שמחה ואסור בו הדווי. ואף בליל ראשון אין מצות שמחה, ואף לאישים הפטורים ממצות שמחה, מ"מ הואיל והזמן הוא זמן שמחה בעצם, אין בו עצב ודווי כלל. והוא הטעם שאין הרגל עולה למנין שבעה, שלא כשבת שלא נאמרה בה 'שמחה' בתורה. [וגם לדעת התוס' והרמב"ן האוסרים דברים שבצנעה ברגל, זהו רק מצד ניהוגי האבלות המעשיים, אבל אין מצות אנינות-לב].

לא כן מנודה [ומצורע], כיון שאינו מצווה על אנינות הלב אלא על ניהוגים מעשיים, אפשר שנוהג נידויו ברגל, שהרי אוכל בשר ושותה יין ושמח [כמוש"כ הריטב"א ותורא"ש]. (ה)

(ה) איסור תפלין באל - נראה בדעת הרמב"ם ורש"י ששני דינים יש בזה [כמוש"כ הגר"ש]; משום הלכות אבלות - שאין לאבל להתפאר, ומשום הלכות תפלין - שאין ראוי להניחם במצב אבלות.

נראה שהמניעה שמצד דיני אבלות תלויה בניהוג האבלות במעשה אבל המניעה מדין התפלין עיקרה משום איבול הלב וטרדתו בצער. ובכך יש לבאר שיטת המגן-אברהם שבמועד מניח האבל תפלין משא"כ בפורים, כי הרגל הוא זמן שמחה בעצם כנ"ל ואין שם אנינות-לב, משא"כ בפורים שמשותה ושמחה היא מצות-מעשה [והראיה, שיום הפורים עולה למנין שבעה, בניגוד לרגל]. (ו)

(ו) לדעת מקצת מהחכמים (המובאת ברמב"ם) נראה שאיסור תפלין שמצד דיני ניהוג האבלות, אמור בתפלין של ראש בלבד, אבל תפלין של יד שאינן 'פאר' שבפרהסיא, איסורם רק משום הלכות התפלין, שאינם מצוה במצב של טרדת הלב בצערו. ומשום כך לדעתם מניחים בתשעה באב תפלין של יד ולא של ראש - שהואיל ואבלות תשעה באב אבלות ישנה היא, אין בה טרדת הלב המונעת מתפלין. ורק משום הנהגת האבלות שכלפי חוץ אסור, הלכך לא נמנעו אלא מהנחת תפלין של ראש. (ז)

החכמים כנ"ל דבתפלין יש שתי מניעות: מצד דיני אבלות ומצד דין התפלין, אלא שבדיני האבלות האיסור הוא רק בתש"ר שהנחתן על הראש בגלוי סותרת לניהוג אבלות, ואולם האיסור בתפלין של יד הוא רק מדיני התפלין משום מצב דווי הלב וטרדתו¹⁰. על כן, אף על פי שכל דבר שהאבל אסור בו, נאסר גם בתשעה באב, מ"מ לענין תפלין חלוק הדבר, שאמנם תפלין של ראש שהן בפרהסיא, דין תשעה באב כדין אבלות על המת ואף חמירא טפי, אבל תפלין של יד שהן בצנעה, בזה סוברים שהמניעה היא רק מצד דווי הלב וטרדתו, ולענין זה תשעה באב קילא מאבלות דיום ראשון של אבלות חדשה.

[ולפי האופן השני בדעת הרמב"ם שהאיסור הוא רק משום דיני אבלות, גם כן מתיישב על דרך זו: סתירת הניהוג המעשי של האבלות זה אמור רק בתפלין של ראש, ואילו הנחת תש"י אסורה רק משום טרדת הלב ואנינותו, ובתשעה באב שהיא אבלות ישנה אין שם דווי כזה הסותר לתפלין ואיסורו רק מצד ניהוג האבלות במעשה, הלכך רק תש"ר נאסרו בו].

עיקרי דברים

(א) שני דינים בתשעה באב: תענית [כיוהכ"פ] ואבילות [כמוש"כ המנ"ח והגר"ז]. לדעת הגר"ז אין דין 'אנינות' בתשעה באב ורק בשעת סעודה מפסקת נחלקו תנאים האם חלים אז דיני אנינות או אבילות. ונפק"מ לחולה המבדיל, האם מותר ביין אם לאו. ולדעת או"ז והגר"א נראה שיש דין אנינות בתשעה באב. (ב)

(ב) תשעה באב שחל בשבת, גם לפי הדעה שנוהג בה דברים שבצנעה [והרי השבת היא עיקר עיצומו של יום, ורק ניהוג התענית נדחה לאחר השבת מדין תשלומין], אין נוהג בה דין 'עיניו' כלל וכלל, הלכך רחיצת פנים ידים ורגלים בצונן מותרת, כדין האבל (מנ"ח).

ונראה שזהו טעם הפוסקים שאין חולצים המנעל בין השמשות של צאת השבת, אף לא בצנעה - כי השבת סותרת לדין העינוי. (ג)

(ג) לדעת הרמב"ם [עפ"י הסבר הגרא"ז], אנינות ואבלות דאוריתא אחד הם. ועיקר מצות האבלות תלוי בדווי הלב, ביום הראשון למיתה, בין לפני הקבורה בין לאחריה [ומצד זה נאסר האונן בקדשים אף לאחר הקבורה. וכן נאסר בתפלין כדלקמן]. ואילו טכסיסי האבלות המבטאים את אבלות הלב,

¹⁰ לפי הלבוש יש לומר בפשיטות, דמקרא ד'פארך חבוש עליך' לא ילפינן אלא תש"ר שרק הם איקרו 'פאר', והיינו מדין האבלות. ואילו תש"י אסורים רק מצד ההלכה הכללית של הסח הדעת מפני שהוא מוטריד בצערו. ובת"ב ליכא הסה"ד שאינו מוטריד.

